

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"
בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

להעיר מי שנרדם עם תפילין על ראשו

בידיו ומשום שמא יפלו מידי, ואם מניחם בראשו ארעי מותר וקבע אסור, ומה שאמרו שמותר אפילו קבע, זהו פריס סודרא עלויה והיינו שהניחם אצל מראשותיו, שלא נתנה תורה למלאכי השרת.

ומתבאר מהסוגיא לפי פירוש רש"י, גם בביאור שיטת רבא וכן ביישוב הגמרא את סתירת הברייתות, שאין איסור שינה אם תפילין רק בשינת קבע אבל שנת ארעי מותרת והטעם משום ש'בניינים פורתא לא אתי לידיה הפחה' (רש"י ד"ה רבא אמר), וכן פסקו להלכה הרא"ש (ברכות פ"ג סי' כח, הל' תפילין סי' כא), והרבנו יונה (ברכות יד: ד"ה ולא) שמותר לישון עם תפילין שנת ארעי.

אמנם דעת רמב"ם שאסור לישון עם תפילין אפילו שנת ארעי שכתב (הל' תפילין פ"ב הל' טו): תפילין צריכין גוף נקי שיזהר שלא תצא ממנו רוח מלמטה כל זמן שהם עליו, לפיכך אסור לישון בהם לא שינת קבע ולא שינת עראי, אלא אם הניח עליהן סודר וכו' ישן בהם שנת עראי, וכיצד הוא עושה מניח ראשו בין ברכיו והוא יושב וישן.

ובבית יוסף (סי' מד ד"ה והרמב"ם כתב, ובכסף משנה פ"ד ה"ט"ו) כתב שהרמב"ם פירש שלא כרש"י את דברי הגמרא ביישוב סתירת הברייתות, ומה שאמרו 'דמנחי ברישיה' היינו שאסור בין קבע בין עראי, ושנת ארעי מותר אם פריס סודרא עלויה: שעל ידי כך יזכור שהתפילין בראשו ולא יבוא להפיח בהן, ובידקו להו בידיה' מותר אפילו קבע, ואין חוששים שמא יפלו מידי מכיון שהם כרוכים בידו באופן שאין חשש שיפלו. וכן פסקו עוד הרבה ראשונים כדעת הרמב"ם, הבעל המאור (סוכה כו. ד"ה והל'ין) בדעת הר"ף, השגות הראב"ד (שם אות ג) והר"ן (על הר"ף ד"ה ומדאמר), הרמב"ן (שבת מט. ד"ה מאי) הריטב"א (שם ד"ה רבא, סוכה שם ד"ה רבא).

להלכה פסק השולחן ערוך (סי' מד ס"א) כדברי הרמב"ם שאפילו שנת ארעי אסורה עם תפילין, אמנם הגר"א (שם ד"ה כל זמן הביאור בביאור הלכה ד"ה אפילו) נקט כדעת הרא"ש שפירש כרש"י שאין איסור בשינת ארעי.

טעם הרמב"ם שאוסר בשנת ארעי

בסברת הרמב"ם שאוסר אפילו שנת ארעי מצינו שלושה טעמים, כפי הנתבאר בפרי מגדים (א"א סק"ג): א. בדברי הכסף משנה (הג"ל) מבואר שהטעם מפני שסובר שגם בשנת ארעי יש חשש הפחה, ועל ידי שמניח סודר ודאי יזכור שהתפילין עליו ויזהר שלא יבוא להפיח בהן, ולכן רק באופן זה מותר לישן בהם שנת עראי. ולדבריו ביאר הפרי מגדים שבכדי להתיר שנת ארעי צריך שני תנאים, גם שיניח ראשו בין ברכיו שלא ירדם [שלא כדברי רש"י הג"ל שרבא סובר שלא חוששים שמא ירדם], וכן צריך גם פריסת סודר שמא ישכח שהתפילין עליו ויפיה.

ב. מדברי הב"ח (שם) מבואר טעם אחר, והוא שגם לדעת הרמב"ם אין חשש הפחה בשנת ארעי, אלא שהטעם שאסור שנת ארעי הוא מפני שחששו שמע ירדם וישקע בשינה, והסודר מועיל שלא ישן בתפילין שנת קבע. וכתב הפרי

המשך בעמ' ג'

בבית מדרשנו מתקיים שיעור חומש רש"י בכל יום לאחר התפילה כאשר המתפללים עדיין עטופים בטלית ועטורים בתפילין. בספסל על ידי יושב יהודי ומדי פעם אני מבחין שהוא נרדם תוך כדי שמיעת השיעור, ומסופק אני האם עלי להעירו מפני שאסור לישון עם תפילין?

תשובת מורינו הרב שליט"א:

יש לברר בשאלה זו מה הגדר של שינה האסורה בתפילין, האם גם נמנום קל תוך כדי שינה גם הוא אסור בתפילין, כמו כן יש לברר אם מוטלת חובה על אדם להעיר משנתו יהודי אחר שנרדם עם תפילין.

איסור שינה עם תפילין

הנה נחלקו הראשונים אם אסור לישון עם תפילין אפילו שנת ארעי. א. דעת הרמב"ם (הל' תפילין פ"ב הל' טו) והשולחן ערוך (אור"ח סי' מד ס"א) שאסורה אפילו שנת ארעי. ב. דעת הרא"ש (ברכות פ"ג סי' כח, הל' תפילין סי' כא), ועוד הרבה ראשונים שרק שנת קבע אסורה עם תפילין, אבל שנת ארעי מותרת, ומה השיעור של שנת ארעי יבואר להלן.

מקור מחלוקתם הוא מדברי הגמרא במסכת סוכה (כז. כו) 'תנו רבנן אוכלין אכילת עראי חוץ לסוכה, ואין ישנים שינת עראי חוץ לסוכה'. ובטעם שאפילו שנת ארעי אסורה נאמרו בגמרא שני מהלכים: לרב אשי הטעם הוא משום גזרה שמא ירדם לשינת קבע, והקשו עליו מדתניא 'שן אדם שינת עראי בתפילין, אבל לא שינת קבע', ומדוע לא חששו שאם יישן שנת ארעי עם תפילין שמא ירדם, ותירץ רב יוסף בריה דרב עילאי, במוסר שינתו לאחרים, ורבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן תירץ דמיירי במניח ראשו בין ברכיו עסקינן. והעולה לדברי רב אשי שבין בשינה חוץ לסוכה ובין בתפילין אסור לישון שנת ארעי שמא ירדם, ומותר רק או אם מוסר שינתו לאחרים או במניח ראשו בין ברכיו.

אולם לדברי רבא הטעם שאסור לישון חוץ לסוכה אפילו שנת ארעי הוא מפני ש'אין קבע לשינה', והיינו שלפעמים די לאדם אפילו בשינה קצרה והוא שבע שנים. וזו כשינת קבע, ולכן אסור מעיקר הדין שנת ארעי כזו שחשבה כשינת קבע. ומבואר מדברי רש"י (ד"ה רבא אמר) שרבא חולק על רב אשי וסובר שלא חוששים שמא ירדם, ולכן לשיטתו מותר לישון בתפילין שנת ארעי וכלל אופן. אמנם רב אשי סובר שאסור לישון בתפילין גם שנת ארעי, ולא הותר רק או עם מוסר שינתו לאחרים או במניח ראשו בין ברכיו. [אמנם בריטב"א (ד"ה רבא אמר) לא ביאר את מחלוקתם כדברי רש"י, וכן עולה שדעת הרמב"ם שאסור גם שנת ארעי כמש"כ בפרי"ק (א"א סי' מד סק"ג), וראה בשפת אמת (סוכה שם) מה שפירש בדברי רש"י].

עוד הביאו בגמרא שלש ברייתות סותרות בדין שינה בתפילין: א. 'תני חדא ישן אדם בתפילין שינת עראי אבל לא שינת קבע'. ב. 'ותניא אידך בין קבע בין עראי'. ג. 'ותניא אידך לא קבע ולא עראי'. ויישבה הגמרא את הסתירה לפי פירוש של רש"י שמה שאמרו שאסור אפילו ארעי מדובר באוחז אותן

הלכה למעשה

תשובות ממורינו הרב שליט"א

ברכת 'על הגפן' כשלא הזכיר הגפן בפתחה

לאחר הקידוש בשבת בו שתיתי רביעית יין ויותר וגם אכלתי קוגל ועוגה, בירכתי

ברכת 'מעין שלוש', ובאמצע הברכה נזכרתי שפתחתי רק 'על המחיה ועל הכלכלה' ולא 'על הגפן', ורק בסוף הברכה הוספתי גם על הגפן, האם מה שלא הזכרתי 'על הגפן' בפתחה, מחייב לחזור על הברכה כולה?

ת. לכתחילה צריך להזכיר שניהם גם בפתחה וגם בחתימה, אך בדיעבד אם הזכיר את שניהם בחתימה, יצא ידי חובה, ולעניין 'על הגפן' אף אם לא הזכיר לגמרי, בדיעבד יצא ידי חובה ב'על המחיה'.

המשך בעמ' ב'

שיין משיבע ומזין, וכתבו האחרונים (באר היטב סק"ג) שגם בברכת על המחיה הוא נפטר בדיעבד מברכת מעין שלוש. ואף שלא התכוון להדיא לפטור בברכת על המחיה את היין כתב בפרי מגדים (בפתחה להל' ברכת אות י ד"ה מריש) שאף

בוה דעות חלוקות, ספק ברכות להקל. אולם לכתחילה אם נזכר שטעה לפני שאמר 'ברוך אתה ה' יחזור למקום שטעה ויאמר כהוגן. 2 כמו שכתב בשולחן ערוך (סי' רח סי' ט) שאם ברך על היין ברכת המזון יצא ידי חובה משום

1 להלכה קיימא לן הכל הולך אחר החיתום, ואם בחתימתו הזכיר כהוגן אף אם בתחילת הברכה וגם סמוך לחתימה לא אמר כהוגן יצא ידי חובתו, וכמו שעולה מדברי המשנה ברורה (סי' קט סק"ד) ובביאור הלכה (ד"ה ולא אמר), ואף שיש

חציצה לנטילת ידיים

התעסקתי עם דבק חזק ונשאר קצת דבק על גב האצבעות שלא הצלחתי להורידו, האם זה חוצץ לנטילת ידיים לסעודה? ת. כל דבר שחוצץ בטבילה חוצץ לנטילת ידיים לסעודה... שיירי דבק שהוא בגדר מיעוט המקפיד לרוב בני אדם נחשב חציצה לנטילת ידיים, ויכסה את ידו האחת בשקית ניילון וכדומה ויטול את ידו השניה.

הזת ארון גדול בשבת

בשבת נפל לאחד המתפללים בבית הכנסת בו אני מתפלל דבר מה מתחת לעמודן ספרים, אחד מהמתפללים שרצה לעזור התחיל להזיז את הארון, אולם משהו העיר לו שאם הארון הוא של 40 סאה אסור להזיזו בשבת, האם אכן כך הדין? ת. כלי גדול המחזיק ארבעים סאה [350 ליטר נפח בכלי בערך], קיימא לן להלכה שדינו כקרקע, ויש בו איסור בנין וסתירה בשבת.

משחק קופסא של כספים בשבת

קנינו לבית משחק קופסא בסגנון מונופול, שכל אחד צובר שטרות כסף ומי שמצליח לצבור הכי הרבה הוא מנצח, רצינו לשאול האם מותר לשחק בו בשבת, או שזה סוג של 'מקח וממכר' וראוי להימנע? ת. מעיקר הדין אין בכך איסור, אולם ראוי למנוע זאת מילדים שהגיעו לחינוך.

שיבה לצד אביו

בשבת קודש היה קידוש בבית הכנסת לכבוד חתן בראשית, אבי שליט"א כיבד אותי והגיע להתפלל בבית הכנסת שלנו, הוא התיישב לידי בשולחן הכבוד וכיבדתי אותו כמובן לעשות את הקידוש וכך התנהל הקידוש רבה בטוב ובנעימים. בסוף הסעודה ניגש אלי יהודי חסיד זקן ואמר לי בקפידא: "מה עם כיבוד אב?" כשראה שאיני מבין למה ירמזון מיליו, ניגש לארון הספרים, שלף טור יורה דעה והראני בסיון ר"מ את דברי יוסף: "כתוב בארחות

חיים (ס' ה' הל' כיבוד אב אות א' ד' ו' חייב) שאסור לישב בצדו בלא אמצעי והביא ראיה לדבר" - מה אומר ומה אדבר, בושה אחזתני, אך מימי לא שמעתי איסור כזה, האם אכן יש להקפיד בזה?

ת. בזמנינו אין חוששים לכך. טעם האיסור היה שייך בעבר, כשהיו נוהגים להסב בסעודה, אך כיום אדרבה האב מתכבד בכך שהבנים יושבים בסמוך לו, כך בבית הכנסת וכך בשמות משפחתיות. אמנם ראוי לשבת לצידו באופן המכבדו.

ריח עשן סיגריות שמפריע לשכן

ליד הדירה שלנו יש יחידת דיור קטנה, לאחרונה הגיע לשם דייר חדש והוא רגיל לצאת למרפסת ולעשן שם, ריח עשן הסיגריות נכנס לדירה שלי וזה מפריע מאוד - כמובן, האם אפשר לעכב עליו על פי הלכה? ת. יכול הדייר למנוע מהשכן מלעשן במרפסת ביתו.

כלל, אכן אם מתקבצים לעשות ועד יש בזה קפידא. ובערוך השולחן (ס' ט) כתב שהפוסקים לא העתיקו את דברי הארחות חיים [ואף הבית יוסף שהעתיקו בבדק הבית לא הביאו בשולחן ערוך], לפי שלא חששו לזה. ובספר בנין עולם (שם) נשאל, האם מותר לשבת בבית הכנסת בצד האב, והשיב שיותר, ושכן מנהג העולם, מפני שהמקומות בבית הכנסת נקבעים לפי המחיר שמשלמים עליהם, ולא לפי חשיבות היושבים, ובאופן זה אין איסור.

11 מבואר בשולחן ערוך (ח'מ"ט ס' קה ס"ו) שבנוקי עשן וריח בית הכסא ואבק וכיוצא אין להן חזקה ואפילו שתק כמה שנים, הרי זה חוזר וכופהו להרחיק. והנה לגבי עשן סיגריות יש לדון שאם אינו מעשן בקביעות והרי זה 'עשן שאינו תדיר', שכתב בשולחן ערוך (שם ס"ו) שיש לו חזקה, ודעת הרמ"א שאף אינו יכול לעכב. אמנם דעת השו"ע שיכול לעכב וכן פסק הש"ך (ס'קט"ו), ובשו"ת מהרש"ם (ח"א ס' קע"ח) כתב שמנהג האשכנזים כהרמ"א, ואינו ראה מחכמי הספרדים שנגררים אחר פסקי מרן הבית יוסף אבל אנו כהרמ"א, וכ"כ בשו"ת שמש צדקה (ח'מ"ט ס' ג) שכל הרבנים האשכנזים פוסקים כדברי הרמ"א וזולת הש"ך ע"ש, א"כ למעשה מידי ספק לא יצאנו, ויתכן שאם עושה השימוש בביתו הרי הוא מוחזק ואינו יכול למנוע (ראה פת"ש סק"ז אם אפשר לעכב בספק). אך נראה שלגבי עשן סיגריות מלבד הסכנה שיש בדבר, אף הרמ"א שכתב שאינו יכול למנוע, כוונתו לעשן שאינו תדיר כגון בשימוש של כירה ותנור שהם תשמישי הבית, כמו שכתב בערוך השולחן (שם ס'ק"ז) שהטעם שאין יכול למחות זהו מפני שזו דרך העולם, וכמו שכתבו הראשונים (מאורי"ב כ"ג. שו"ת הרשב"א ח"ב ס' מה) שאין לאסור עליו לבשל ולאפות כדרך שמבשל כל אדם בביתו, משא"כ בעישון שלחיה אנשים אינם מעשנים בתוך ביתם, וגם אצל אותם שאין מעשנים, עשן זה הוא בלתי נסבל ממש ופעמים שאף גרוע מקוטרא וריח בהל"ס, ולכן אף להרמ"א נראה שיוכל לעכב. וראה בחשן אהרן (שם) שאם ראוי שמזיק לו יכול לעכב אף בעשן שאינו תדיר.

בשבת כיון שאינו אלא משחק, ומכל מקום אין להרגיל הקטנים לשחק במשחקים מעין אלו בשבת, אך אין למחות בהם כשמשחקים מעצמם והאב יזהר שלא לשחק עם ילדיו הקטנים. ובספר אגרות משה (י"ד ח"ג ס' טו אות ג) כתב לגבי משחק השחמט בשבת, 'מעצם הדין אין לאסור אם הנחיש מזה, אבל ודאי יותר ראוי שלא להנחיש מזה מצד 'דבר דבר' וגם לפעמים המנוח מצטער ואז אסור מדינא ומצד דבר דבר'. 9 ברבייתא בעירובין (ד"ד) מובא שמשא לימד את התורה למה אהרן, וכשסיים ישב אהרן לשמאלו ומה שאהרן לימד את התורה לאלעזר ואיתמר, ולאחר מכן בא אלעזר וישב לימין המאה שערים (קפסאלי, שער טו) על הארחות חיים (ד"ן כבוד אב ואם ס"א) שהרי מפורש ברבייתא שאיתמר ישב סמוך לאביו, ותירץ הבנין עולם (ח'ב, י"ד ס' טו ובפד"ה ס' מט) ששם לא היה אפשר להניח באופן אחר, שהרי היו צריכים להיות כמה שיותר סמוכים למשה כדי לראותו בזמן הלימוד, משום 'והיו עיניך ראות את מוריך' (שע"ה ל). והמהרש"ם בדת תורה כתב שהאיסור לשבת ליד האב הוא רק בצד ימינו, ואיתמר ישב בשמאל. 10 כבר העירו האחרונים בטעם הדבר שלא ראינו בזמנינו שנוהגים כדברי הארחות חיים. ובספר מאה שערים (שם) הקשה עליו מהגמרא בעירובין (ה"ל) וכתב שאין האיסור רק בדרך הסיבה, משמע שרק בהסיבת השולחן אין דרך להיות סמוך לאביו, וכע"ז כתב היפה ללב (ח"ג ס'ק"ח) שאף דינו של הארחות חיים אינו אלא בהסיבה, וכמו שכתב רש"י (שמואל א' ב' ה') שאין דרך הבן להיות מיסב ליד אביו, ולא כתב לישב בצד אביו, ולכן מקילין בזמן הזה לשבת סמוך לאב בסעודה ובבית הכנסת. והביא שבזוה"ק (ש"ל ס'ק"ד). איתא שאין זה דרך ארץ לשכב ליד האב, וכתב שיתכן ששכיבה גם היא כהסיבה. ובבן איש חי (שנה ב' שופטים אות ג) כתב שכל קפידת הארחות חיים היא בסיבה שיושבים שם אחרים, אך כשאוכלים בבית בחברת בני הבית אין כל קפידא בזה, וכך מנהג העולם שלא להקפיד אלא במסיבה בעת שיש אנשים אחרים. ובבית הכנסת ישע התפלה אין מקפידים

שאף שאינו נוטל אלא יד אחת ג"כ מברך על נטילת ידיים. וכן הורה בשו"ת יהודה דעת ח"ב ס' יט). אך בערוך השולחן (סימן קסג סעיף ג) כתב דבאופן כזה לא יברך כלל. 6 כן פסק הרמ"א (ס' ש"ד ס"א) כשיטת הראשונים שכלי גדול המחזיק ארבעים סאה דינו כקרקע. ולכן, אם הן שתי ספריות סמוכות אחת לשניה, ורק בידו יש בהם ארבעים סאה אין דינם כקרקע, אלא כל ספריה נחשבת בפני עצמה, אך אם היא ספריה אחת גדולה המחוברת בדיקט ויש בה פלטות החוצצות בין העמודות, היא נחשבת לספריה אחת. כך יש לדעת שברוב המקרים שיש בהם נפח של ארבעים סאה אסור להוציא ולהחזיר מדפים בשבת. אמנם מגירות מותר להוציא ולהחזיר, שהרי לשם כך נועדו, וגם בקרקע אין איסור. ובדברים שהרגילות להוציא ולהחזיר. 7 הרמ"א (ס' שלח ס"ה) כתב: ומותר לשחוק בעצמות שקורין טש"ך אף על פי שמשמיעים קול הואיל ואינן מכוונין לשיר, וכל זה בשוחק דרך צחוק בעלמא אבל בשוחק כדי להרויח אסור אפילו שוחק בתם ובחסר דהוי כמקח וממכר. מבואר שרק בשוחק להרוויח אסור, אבל כסף ושחוק למטרות ריווח כלל - לא כסף ולא שחוק כסף אין איסור מדינא, ואפילו דומה מאד למקח וממכר. ובשולחן שלמה (ס' שלח ס"ו הערה ח) כתב: אולם לגבי משחקים משתמשים בהם בכסף מדומה כגון מונופול כתב מרן זללה"ה דכיון דלאו כסף ממש הוא שרינן בכל גווני. 8 כ"כ בספר שמירת שבת כהלכתה (פ"ט) מהדור ס"א) שטוב להימנע מלשחק בכסף מדומה. אך הביא בשם הגרש"א שכיוון שהיה כסף ממש אפשר לשחק בו. ובפסקי תשובות (דפ"ח ס' שלח אות טו שלא כמו שכתב בדפ"י) שם אות א' כתב שאף שאין איסור מדינא בפרט לילדים קטנים, אמנם למעשה ראוי ונכון להימנע ולמנוע ילדים שהגיעו לחינוך מלשחק בזה, כי מכוונע הדבר ויש בו משום זילותא ודשבתא כי מדברים כנוסח הסוחרים ומזכירים שם וסכום מימעות ושטרות אשר רגילין לסחור בהם בימות החול. ובסידור השולחן (עמ' קיא הערה ב) כתב בשם הגר"ן קרליץ שמן הדין אין לאסור את משחק המונופול

אמנם יש לציין למה שכתב בכף החיים (סי' מד סק"ג) עפ"י הרא"י ז"ל שהחמיר מאד בהיסח הדעת אפילו רגע אחד ולכן יש להימנע לגמרי משינה בתפילין ואפילו רגע אחד.

להעיר מי שנרדם עם תפילין

בעיקר הנידון אם יש חובה להעיר מי שנראה שנשתקע בשינה, לכאורה יש לדמות זה למה שנודע מחלוקת האחרונים במי נרדם חוץ לסוכה, אם יש חובה להקיצו, ובספר מהרי"ל דיסקין (ע"ה"ת פ"א אמו"ר) כתב שיש להעיר את הישן חוץ לסוכה. [אולם סתר משנתו זה ממש"כ בשו"ת מהרי"ל דיסקין (ק"ר"א אות צז) שא"צ להעיר הישן חוץ לסוכה], וכן כתב בבן איש חי (פרשת האזינו ס"ח) שחייבים להעיר את הישן חוץ לסוכה, ובספר מועדי הגר"ח (ח"ב תשו' תקפ"א) נשאל על הלומד בבית הכנסת ונרדם מעט אם מותר מצד 'תשבו כעין תדורו' והשיב ע"ז 'נכון לזיהור'.

מאיידך דעת הגר"ש אויירבאך (ספר הליכות שלמה סוכות פ"ט סעי' ז) שאין חובה להעירו וטעמו שסובר שישן דינו כשוטה גמור הפטור מכל המצוות, וכן דעתו (הליכות שלמה תפילה מילואים ע"מ שלה) שהרואה את חבריו ישן סמוך לסוף זמן קראית שמע, מעיקר הדין אין הוא צריך להפרישו מהאיסור ולהעירו מפני שהישן אין עליו כל חיוב לקיים מצוות ודינו כשוטה, אכן בשדי חמד (מערכת י' כלל לב) כתב שאין גדר הישן כשוטה גמור ואינו רק כאנוס, ולפי זה יש לדון אם צריך להפרישו.

ויתכן לומר שאף הדעות שהצרכו להעיר בישן חוץ לסוכה זהו מפני שעובר על דין תורה, אבל הישן עם תפילין שזהו איסור דרבנן, שמא אין צריך להעירו, וחילוק זה מבואר בש"ך (סי' שעב סק"ג) על מה שכתב המ"א בדין כהן שישן ועמו מת באהל שצריך להקיצו ולומר לו שיצא, וכתב הש"ך שכל זה הוא רק באיסור דאורייתא אבל אם המת באהל הסמוך שאינו אלא איסור דרבנן אין צריך להקיצו, אם כן בשינה בתפילין שאין זה רק איסור דרבנן אפשר שאין צריך להעירו.

אולם האמת היא שלעניין הנרדם עם תפילין וודאי יש חובה להעירו, וזה שאף שמצד האדם יש לדון אם עובר איסור בכך כמו שמבואר שנחלקו בזה האחרונים, אמנם כאן הלא עיקר הטעם שאסרו שינה עם תפילין הוא משום ביזיון התפילין, ולא רק מצד האדם שעובר איסור דרבנן, ולכן אף אם נאמר שהוא אינו עובר איסור ואין חובה להפרישו, מכל מקום אם ניכר בצורת שנתו שנרדם לשינה עמוקה, עלינו מוטלת החובה לחוש לביזיון התפילין וכולם יודו שיש חובה להעירו, וכמו שהובא לעיל מדברי הפרי מגדים שאם נרדם בשנה צריך להעירו.

להלכה:

א. נחלקו הראשונים אם מותר לישון עם תפילין שינת ארעי. ב. להלכה פסקו הרמב"ם והשולחן ערוך שאסור לישון עם תפילין בין שנת קבע ובין שינת ארעי. והתירו שנת ארעי במניח סודר על ראשו ובמניח ראשו בין ברכיו. ג. בשיעור שנת ארעי, נחלקו האחרונים, יש אומרים שכל שניכר שהיא שנת ארעי מותר, ולדעת ה"י [בשיטת הרא"ש והטור] מותר בשינה על אצילי ידי, ויש אומרים שמותר רק בשיעור הלוחך חמישים מאה. ד. מי שנרדם תוך כדי שמיעת שיעור, יש לצרף כמה צדדים להקל בדין זה שהוא איסור דרבנן, אולם לכתחילה יש להחמיר אפילו בשנה קצרה. ה. אם ניכר שהשתקע בשינת קבע, יש חובה להעירו משום ביזיון התפילין.

שינת ארעי שהתירו הרמב"ם והשולחן ערוך אם מניח ראשו בין ברכיו, שיש אומרים שאין לזה שיעור, ויש אומרים שהוא כדי הלוחך מאה אמה, והוא חלק ס"ז משעה בקירוב (54 שניות, ראה סי' תנט סקט"ו ובמחלוקת הפוסקים בשיעור הלוחך מיל).

ושורש המחלוקת תלויה (ע"פ פמ"ג א"א סק"ג) במה שאמרו בגמרא בסוכה (שם) 'וכמה שינת עראי תני רמי בר יחזקאל כדי הלוחך מאה אמה', שכתב הכסף משנה (פ"ד ה"ט) שני אופנים בפירוש דברי רמי בר יחזקאל: א. שרמי בר יחזקאל חולק על רבי יוחנן שהתיר במניח ראשו בין ברכיו, שלדעת רבי יוחנן אין שיעור לשינת עראי אלא רק צריך שיניח ראשו בין ברכיו, ולרמי בר יחזקאל יש שיעור לשינת עראי, ויותר משיעור מאה אמה הוא שינת קבע, והלכה כרבי יוחנן. וזו השיטה הראשונה בדברי המשנה ברורה, וכן כתב הגר"א שהרמב"ם והשולחן ערוך שלא הזכירו שיעור מאה אמה אלא רק כתבו 'כיצד הוא עושה מניח ראשו בין ברכיו' שדעתם שרמי בן יחזקאל חולק על רבי יוחנן והלכה כרבי יוחנן, [אך שתמה שמהגמרא משמע שדברי רמי בר חמא הם לדברי הכל ואינו חולק על רבי יוחנן].

ב. שרמי בר יחזקאל אינו חולק על רבי יוחנן אלא מפרש עד איזה שיעור אדם ישן כשמניח ראשו בין ברכיו, עד מאה אמה, והטעם משום שכך שיעורו חכמים שהמניח ראשו בין ברכיו אינו יכול לישן יותר שמיד הוא נייעור, ולשיטה זו הרמב"ם והשו"ע שנמשך אחריו שפסקו שמניח ראשו בין ברכיו הוא הדין שאסור יותר משיעור מאה אמה. וכתב הפרי מגדים (שם) שלשיטה זו אם רואים שישן יותר משיעור מאה אמה צריך להקיצו גם במניח ראשו בין ברכיו. ודעת הגר"א שהלכה כדברי רמי בר יחזקאל שיש שיעור לשינת עראי.

וכן צריך לומר לדברי השאגת אריה שכתב שהרמב"ם סובר שהטעם הוא משום היסח הדעת, אם כן אין טעם להתיר אם ישן בין ברכיו, שהרי סוף סוף הוא מסיח דעתו, אלא שסובר שגם בין ברכיו התירו רק שנת ארעי והיא בשיעור של מאה אמה, וכמו שביאר השאגת אריה (סי' מ) לשיטת הראשונים שהטעם משום היסח הדעת, שיש שיעור זמן לאיסור היסח הדעת, וזמן של שינת ארעי שהוא כמאה נשימות אינו שיעור של היסח הדעת ולכן אין בו איסור.

הנרדם עם תפילין תוך כדי שמיעת שיעור

ובנידון מי שנרדם ומתנמנם עם תפילין תוך כדי שמיעת השיעור יש לדון בו מצד כמה צירופים להקל בזה. כי הנה הראת לדעת שיש חבל אשונים שמתירים לגמרי שינת ארעי, ובצירוף הדעה הראשונה שכתב המשנה ברורה שאין שיעור לשינת ארעי, הרי שברור שאינו בכלל האיסור, כיון שצורה זו היא כשינת ארעי, והי הרמב"ם והשולחן ערוך שאסרו שינת ארעי אף התירו במניח ראשו בין ברכיו מפני שאינו עשוי להירדם לשינת קבע באופן זה, וכן הדבר בנרדם תוך כדי שיעור אין לחוש שירדם לשינת קבע.

עוד יש לצרף את דברי ה"י (סק"ז) שכתב שכל שישן על אצילי ידיו זהו בגדר שנת ארעי, וכתב כן ליישב תמיהת הבית יוסף על הרא"ש והטור שלא הזכירו שיעור שינת ארעי, שהוא מן הטעם שקשה לשער שיעור שינת ארעי, וכתב שכיון דעיקר דין זה אין בו איסור רק משום גזירה מדרבנן, על כן 'אזלינן בו לקולא, ויכול לישן בהם שינת עראי לפי דרכו של אדם, והיינו על דרך שכתב הטור (סי' מז) בשם הרא"ש, דכל שאדם ישן על אצילי ידיו הוא עראי. וראה עוד בשו"ת צ"ץ אליעזר (חלק יח סי' לט) מה שכתב עוד לצרף להקל בנידון זה.

מגדים שלדברי הב"ח צריך לעשות אחד משני הדברים הנזכרים, או שיפרוס עליהם סודר, או שיניח ראשו בין ברכיו שגם זה כדי שלא ישקע בשנת קבע, והפירוש בדברי הרמב"ם שכתב 'לפיכך אסור לישן בהם לא שנת קבע ולא שנת עראי אלא אם הניח עליהן סודר וכו' וכיצד הוא עושה מניח ראשו בין ברכיו והוא יושב וישן, היינו וי"ו הפירוד, כלומר, שיפרוס הסודר או שיניח ראשו בין ברכיו.

ג. הפרישה (סק"א) והלבוש (סי"א) פירשו בטעמו שאסור לישון שנת ארעי מפני שהוא גנאי לתפילין שישן ימם אפילו שנת עראי, ועל ידי פריסת הסודר אינו גנאי, וכתב הלבוש שצריך או פריסת סודר או שיניח ראשו בין ברכיו, מפני שגם ע"י שמניח ראשו בין ברכיו אין זה גנאי, [ובפרי מגדים נתקשה בזה מה מועיל שישן בין ברכיו דמ"מ שינה גנאי הוא].

טעם איסור שינה עם תפילין

ובעיקר האיסור של שינה בתפילין נאמרו כמה טעמים בראשונים. כי הנה אמרו במסכת שבת (טז): אמר רבי ינאי, תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים, מאי היא, אביי אמר שלא יפיח בהן, רבא אמר שלא יישן בהן.

ונחלקו הראשונים בטעם האיסור. א. רש"י (שם ד"ה שלא יישן ופסקי הרי"ד שם ד"ה אמר) כתב שאסור לישון בתפילין משום שמא יפיח בהם או שמא יראה קרי. [אמנם תוספות (שם ד"ה שלא) והרשב"א (ד"ה רבא) והר"ן (ד"ה גרסינן) הוכיחו שלא חששו לקרי בשעת שינה וחסשו רק לשמא יפיח].

ב. התוספות והרשב"א (ד"ה רבא) הוסיפו שהטעם הוא משום היסח הדעת, כמו שלמדו בגמרא (שבת יב.) שאסור להסיח דעת מהתפילין בקל וחומר מציץ, שנאמר בציץ (שמות כח לח) 'והיה על מצחו תמיד' ודרשו שלא יסיח דעתו ממנו, ואם אסור להסיח דעת מהציץ שאין בו אלא אזכרה אחת קל וחומר שאסור להסיח דעת מתפילין שיש בהן אזכרות הרבה.

אולם בתוספות ישנים (יומא ת. ד"ה תפילין) כתב בשם רבינו אלחנן שאין היסח הדעת אלא באדם נייעור, מפני שהיסח הדעת הוא רק שחוק וקלות ראש, ולא אסרו שינה בתפילין אלא מחשש הפחה, וכעין זה כתבו תלמידי רבינו יונה (ברכות כג: ד"ה ולא) שאין היסח הדעת אלא בשחוק וקלות ראש, אבל שינה אינה נחשבת היסח הדעת, שבשעת שינה אדם שוכח מהבלי העולם, וכ"כ הרא"ש (הל' תפילין סי' כא, ברכות פ"ג סי' כח) והטור (סי' מד) ובמשנה ברורה (שם סק"ג), וביאר שזהו הטעם שאם מניח ראשו בין ברכיו מותר לישון בהם שית ארעי, שאין זו היסח הדעת.

אמנם השאגת אריה (סי' לט) הוכיח מדברי הרמב"ן (תורת האדם ענין האבלות ד"ה ומביעא) שסובר שהיסח הדעת אינו רק שחוק וקלות ראש, שכתב שאבל אינו מניח תפילין בשעת בכי ומספד, מפני שאינו יכול לכיון דעתו לתפילין שלא להסיח דעתו מהם. ואם היסח הדעת אינו רק שחוק וקלות ראש הרי אין לחשוש לכך בשעת בכי ומספד, שהרי אדרבה הוא עומד בכובד ראש ובהכנעה.

עוד הוכיח כן מדברי הרמב"ם (תפילין פ"ד ה"ג) שכתב: מצטער ומי שאין דעתו מיושבת ונכונה עליו פטור מן התפילין שהמניח תפילין אסור לו להסיח דעתו מהן.

שיעור שינת עראי

והנה ברמב"ם ובשולחן ערוך שהתירו על ידי פריסת סודר ומניח ראשו בין ברכיו כתבו שמותר רק בשינת ארעי, ובשיעור שנת ארעי הביא במשנה ברורה (סק"ד) מחלוקת הפוסקים בשיעור

חיוב פירעון חוב לגוי
כשאינו יודע שחייב לו

בשעת שחרור ביתם של משפחת כהן שנולדה להם במזל טוב, נתבקשו לעשות לביתם בדיקת פיסוק ירכיים כשתגיע לגיל 3-4 חודשים. ואף הוסיפו להרגיעם שזה דבר שבשגרה ולא מבהיל אלא לתועלת, כדי לראות שההתפתחות תקינה וטובה ולא תהיה בעיה בהליכה בע"ה. כשהגיע הזמן לערוך את הבדיקה קבעו תור בקופ"ח שבה הם מנויים, ושם נאמר להם שהבדיקה תקינה ביום פלוני בסניף הגדול בעירם, ועלות הבדיקה היא 36 ש"ח השתתפות עצמית, שמשולמת לטכנאי מבצע הבדיקה. בשעה היעודה הגיעו לערוך את הבדיקה, ובה התברר שהכול תקין ואין צורך יותר במעקב בס"ד. כשהיה צריך לשלם נתנו הם שטר של 200 ש"ח בכדי לקבל עודף. הטכנאי אמר להם שאין לו עודף ושאל האם יש להם כסף קטן יותר. אמנם 36 ש"ח לא היה להם אבל שטר של 20 ש"ח היה להם, ומשכך אמרו לטכנאי שיש להם או 20 ש"ח או 200 ש"ח, אמר להם הטכנאי, תנו לי את השטר של 20 ₪ והשאר (16 ש"ח) תשימו בצדקה בבית הכנסת. שאלתם היא היות והטכנאי אינו בן ברית אלא מבני ישמעאל האם הם צריכים לתת את השאר לצדקה?

תשובה: לכאורה הם צריכים לתת את היתרה לצדקה, משום שגם מגוי מקבלים צדקה, וא"כ הרי הוא כתורם את היתרה של התשלום לצדקה, ולכן משפ' כהן תיתן את הכסף שהוא התשלום על הבדיקה שעליה התחייבו לתת עד 36 ש"ח. אבל זה רק לכאורה, ונראה לומר שאין צורך בנתינת היתרה לצדקה, ונבאר בקצרה את שורש הדברים.

נפסק בשו"ע חו"מ (סי' שמ"ח ס"א) שאסור לגנוב מעכו"ם, וכן בסי' רנ"ט (סי"א) שאסור לגזול מעכו"ם [וכבר ביאר הש"ך שם האם זה מדאורייתא או מדרבנן משום קידוש ה'].

אבל להטעות הגוי בחשבון או הפקעת הלוואתו, כגון שהגוי מת ואומר זה שהופקד אצלו מעות הגוי לבן הגוי, דע לך שפרעתי לאביך לפני מותו מותר. ויש חולקים וסוברים שאסור להטעותו אבל אם טעה מעצמו אין צריך להעמידו על טעותו, ואפשר בכזה אופן לזרז עימו ולעמוד בטעותו ולא לשלם לו.

אבל הפקעת הלוואה מותר, וכן כתב הש"ך בשם מהרש"ל שהחמיר אפי' טעה העכו"ם מעצמו, והתיר רק בתוספת שיאמר לו היהודי ראה אני סומך עליך שעשית את החשבון כמו שצריך, ומה שאתה אומר זה בסדר. אבל בהפקעת הלוואה מתיר גם מהרש"ל (ביש"ש) כשהוא בדרך מכס או חוב, אבל כשהוא דרך מקח אוסר מהרש"ל אפי' בהפקעת הלוואה. וכן כתב להדיא בנתיבות המשפט (סי' קצ"ד סק"ד) שאף הוסיף על הדין שהפקעת הלוואה מותרת בגוי, שאפי' בפיקדון מותר הפקעת הלוואה שהרי העכו"ם לא יודע. כלומר, לא מבעיא בהלוואה שזה לא ממש של הגוי רק יש חובה להחזיר הלוואה, שבזה אמרינן שהפקעת הלוואה מותרת, אלא אפי' בפיקדון, שהגוי נתן ליהודי פקדון, שהכסף שייך לגוי ורק נמצא בפיקדון אצל היהודי, מותרת הפקעת הלוואה.

חזינן מכל הנ"ל שבמקום שיש חוב לישראל כלפי הגוי, והגוי לא ידע אם היהודי שילם או לא, כגון שמת ובנו מבקש את המעות, יכול היהודי לומר לבנו שהחזיר לאביו, וכמו שהבאנו לעיל את הש"ך בסימן שמ"ח בשם מהרש"ל (ביש"ש) שבדרך חוב מותרת הפקעת הלוואה. וא"כ בנידון דידן, הרי הכסף של יתרת החוב על הבדיקה לא נקנה לצדקה, אלא ביקש הגוי שיתנו הם ויניחו בצדקה. ואם יש צד שיתרת הכסף קנוי לגוי, הרי מצאנו בנתיבות הנ"ל (סי' קצ"ד סק"ד) שאפילו בפיקדון מותר הפקעת הלוואה, כלומר שהכסף וודאי של הגוי [ורק נמצא בפיקדון אצל היהודי] אם כן כאן כשלא יתנו את היתרה לצדקה הוה כהפקעת הלוואה, שהרי הגוי לא ידע אף פעם אם הם נתנו את הכסף, וע"כ יכולים משפ' כהן להשאיר אצלם את הכסף.

[עצם מה שנראה מהסיפור שקבלת צדקה מגוי מותרת, לא נכנסנו כאן לדון במה שנתבאר ביורה דעה סימן קנ"ד אם מותר לקחת צדקה מעכו"ם וכל המסתעף, ולפי ששם דובר בעכו"ם עובד ע"ז ממש, ודו"ק]

העולה לדינא:

יהודי שחייב כסף לגוי, והגוי אמר לו לתת את הכסף לצדקה וכדו', אין על היהודי לתת את הכסף כיון שהגוי אינו יודע מכך.

בכל ערב בו היה חוזר ר' מרדכי מהכולל לעבר ביתו, עובר היה בסמיכות לאולם חתונות הממוקם קרוב לבית תלמודו ולא אחת היה שומע ורואה את הנאספים לשמחת חתן וכלה, בעודו פוסע לאיטו נזכר היה בדברי הגמרא "מבטלין ת"ת בשביל הכנסת כלה" (מגילה ט"ז ע"ג). וכן בדברי הטור שכתב "מצוה גדולה לשמח חתן וכלה" (אבן העזר סימן ס"ה). לפיכך חכ"ר מרדכי בדעתו האם חובה עליו לבוא את שערי האולם כדי לשמח את החתן או שמכיון ויש שם נאספים רבים המכירים וקרובים ממנו לשמחה שוב אין חיוב עליו לשמח חתן וכלה.

תשובה: "תנו רבנן מבטלין תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה. אמרו עליו על רבי יהודה ברבי אלעאי שהיה מבטל תלמוד תורה להוצאת המת ולהכנסת כלה. במה דברים אמורים כשאין עמו כל צרכו, אבל יש עמו כל צרכו אין מבטלין" (כתובות י"ז ע"א).

ובשיטה מקובצת שם כתב בשם ליקוטי הגאונים דלא אמרו "כל צרכו" אלא לגבי לויית המת אבל הכנסת כלה אין לה שיעור. ובשם תלמידי רבינו יונה כתב "ולענין הוצאת כלה נראה דכיון שהוא מפני כבוד החיים לחבבה על בעלה די לה כשמוליכין אותה לפי כבודה ויש אומרים דלגבי כלה אין לה שיעור ולעולם מבטלין כי ברוב עם הדרת החתן והכלה ומוסיף יותר בשמחה ובחבוב".

הרי לן דעת כמה ראשונים הדלל מצויו להשתתף בהכנסת כלה אף אם יש לה כל צרכה. ובסוגיית הגמ' משמע דהו חיוב ממש. וכך משמע מפשטות דברי השו"ע והרמ"א באבן העזר (סימן ס"ה ס"א) שלא חילקו בהכנסת כלה בין יש לה כל צרכה לאין לה.

אמנם הדרישה שם כתב דיש מי שאומר דלשמח חתן וכלה מצוה היא אבל לא חובה, ולפיכך אמרו עליו על ר' יהודה בר עילאי שהיה משמחם בבדי הדס, הרי שפטורים מעיקר הדין. אך אף הפרשיה נטה לומר שזה חיוב ולרבותא אמרו על ר' יהודה שאף שהיתה תורתו אומנתו לא ביטל מצוה זו.

והנה כתב הרמ"א שם "ומבטלין תלמוד תורה להכנסת כלה לחופה".

ובחלקת מחוקק (פ"ק) כתב דאין חיוב אלא במי שרואה כלה נכנסת לחופה אבל כל שאינו נוכח שם אף שהוא יודע שיש חתונה אין עליו חיוב להשתתף בהכנסת כלה. אך הבית שמואל (פ"ק ג) דחה דבריו וכתב דכל היודע משמחת חתן וכלה חייב לבא ולהשתתף. רק שאינו חייב לבטל תלמוד תורה אא"כ רואה הוא כלה הנכנסת לחופה, ובאגרות משה (ארי"ח ח"ב סימן צ"ה) כתב דאף החלק"מ לא כתב לפטור אלא מי שעוסק בתורה. אבל כל שאינו באמצע תלמודו ואין בכך ביטול תורה מודה הוא שחייב ללכת לשמח חתן וכלה, אף שאינו שם, עיי"ש. ויודע שבדרך כלל הלכה כבית שמואל באבן העזר.

וראיתי ובספרים רבים שנסתבכו בשאלה זו. שהרי בערים המרכזיות יש בכל לילה ולילה כמה לויית וחלקם של תלמידי חכמים דתני ומתני שעליהם אמרו חכמים שאין שיעור בכבודם, וכן בכל לילה יש כמה חתונות שלדעת כמה ראשונים אין להם שיעור, וכי חייב אדם להשתתף בכולם.

וכתבו האחרונים דפשוט הדבר דאין האדם חייב להקדיש את כל ימיו ללוית המת וכל לילותיו להכנסת כלה. דלא כימי קדם ימינו. שהרי בעבר ישבו בני האדם בכפרים ובעיירות ללא אמצעי תחבורה וללא תקשורת. ומתוקף המציאות היה מוטל על יושבי העיירות והשכונות לתת כבוד לשכניהם ויושבי שכונותיהם בימי צער כבימי שמחה, ומשום כן היתה עליהם חובה להשתתף בלויות המת והכנסת כלה מזמן לזמן.

לא כן בזמנינו שכל אחד שומע ויודע על לויית רבות וחתונות רבות בכל יום ובכל לילה ואנשים באים ממרחקים להשתתף באלה וגם באלה, שוב אין כל חובה להשתתף אלא א"כ יודע שאין להם כל צרכן.

ובשו"ת שבט הלי' (ח"ו סימן ר"ג וח"ח סימן רפ"ג) דן בתקנה שתיקן אחד מראשי הישיבות. בשעתו דרך החברים הקרובים של החתן ישתתפו בחתונה ולא כל בני גילו מתלמידי הישיבה כדי למעט בביטול תורה.

ובתשובתו כתב דאף שמדברי הראשונים והפוסקים משמע שבהכנסת כלה הכל חייבין ואין למצוה זו שיעור, מ"מ באבות דר"נ מפורש דאם יש לה כל צרכה שוב אין חיוב לשמחה וכך נקטינן להלכה.

ולפיכך כתבו האחרונים שאומנם נראה דאין לדחות דברי הראשונים והפוסקים מפני מדרשי אגדה שבחז"ל, אך לגופן של דברים נראה כנ"ל שהכל לפי הענין ולפי המנהג ובמדה ובמשורה, ובזמנינו מצוי שגם החתן והכלה והמחותנים אין להם כל ענין בריבוי החוגגים שיש בהם גם הוצאה יתירה.

ומ"מ נראה פשוט דלא אמרו בזה חיוב גמור אלא בזמניהם שלא היו לויית וחתונות אלא מזמן לזמן ולא בזמנינו שבכל יום ולילה השמחה והעצב משמשים כערבוביא כמבואר.

העולה לדינא:

אף שמדברי הראשונים והפוסקים משמע שבהכנסת כלה הכל חייבין ואין למצוה זו שיעור, ומ"מ נראה פשוט דלא אמרו בזה חיוב גמור אלא בזמניהם שלא היו וחתונות אלא מזמן לזמן אולם בזמנינו שבכל לילה ולילה ישנם חתונות לרוב ומה גם שבזמנינו מצוי שגם החתן והכלה והמחותנים אין להם כל ענין בריבוי החוגגים שאינם מכירים דבר שיש בו גם הוצאה יתירה. לפיכך אין חיוב למיודענו ר' מרדכי לבוא את שערי האולם כדי לשמח את החתן.

בסימן טוב
ובמזל טוב

מהיכלי תורה והוראה מוסדות "באר ישראל"
נשגב כוס של ברכה עם ברכת מזל טוב לבבית,
קדם מעלת ידידנו ומכובדנו היקרים והנעלים
חכמי ורבני כולל באר ישראל

הרה"ג צבי מנחם זילברברג שליט"א
להולדת הבן
הגאון הרב אברהם מרדכי ארשטר שליט"א
להולדת הנכד

יזכו לראות נחת ושמחה לאורך ימים ושנים טובות
מתוך אושר וכבוד, בריות גופא ונהורא מעליא

הפרשת חלה מקמח מלא האם מברכים עליה

נשמע כשאלה פשוטה, אך יש ראשונים שסוברים שקמח מלא בזמנינו פטורים מהפרשת חלה, והביא בדריכה בבית יוסף ובביאור הלכה, ויש לעיין האם כשנחמיר ונפריש חלה מקמח מלא יברכו עליו או לא.

במשנה בחלה [פרק א' משנה ח'] מובא "עיסת הכלבים, בזמן שהרועים אוכלין ממנה, חייבת בחלה, ומערבין בה, ומשתתפין בה, ומברכין עליה, ומזמנין עליה, ונעשית ביום טוב, ויוצא בה אדם ידי חובתו בפסח, ואין אין הרועים אוכלין ממנה, אינה חייבת בחלה, ואין מערבין בה, ואין משתתפין בה, ואין מברכין עליה, ואין מזמנין עליה, ואינה נעשית ביום טוב, ואין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח.

ובהלכות פסח [סימן תנ"ד ס"ב] נפסק בשו"ע עיסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלים ממנה יוצאים בה ואם לאו אין יוצאים בה שאין זו משומרת לשם מצה. והרמ"א שם הביא בשם הטור ביורה דעה, שהטעם משום שאינו קרוי לחם כל זמן שאין הרועים אוכלים ממנו ושכן נראה עיקר. [וע"ע במשנ"ב שהמחבר סבר בעיסת כלבים כהרמב"ם שתלוי אם כשעשה העיסה היתה דעתו לכלב או לכל אדם לכן היה צריך להוסיף הטעם של אינה משומרת לשם מצה].

ובביאור הלכה שם [ד"ה אינו קרוי לחם] הביא על דברי הרמ"א וכתב 'ולא נתבאר כמה מיקרי מורסן מרובין, וגם היכי מיירי, אם עירב מורסן אחר, או אפילו במורסן כל שיש הבה בטל עי"ז תורת לחם, וכו'.

ומביא הביאור הלכה שני תירוצים בשם הרשב"א בהגדרת פת רועים. 'ומצאתי להרשב"א שכתב בזה וז"ל דהא דאמר רשב"ל בירושלמי כל שלא עירב בה מורסן, אין לפרש שכל שיש בה מורסן אינה חייבת בחלה, שהרי שנינו ה' רבעים הן וסובגן ומורסן, אלא לומר שפעמים מעורבין בה מורסן כ"כ שאינה ראויה לרועים, א"נ יש לפרש שעירב בתוכה מורסן לאחר שניטל מתוכה לפי שאין דרך ב"א לעשות כן וכדתנן נטל מורסן וכו' עכ"ל ודברי הרשב"א מובאים גם בבית יוסף [יורה דעה סימן ש"ל].

ולפי טעם השני של הרשב"א יוצא שאם מוסיפים סובין ומורסן לאחר שניפה הקמח ממנו הרי היא פטורה מחלה מכיון שאין דרך בני אדם לעשות כן.

וע"ע בשפ"א [על הש"ס סדר זרעים משניות חלה, מודפס לפני מסכת שבת] האם החזרת מורסן מפסיד גם שאר העיסה מחיוב חלה.

והנה מלשון השו"ע 'אין מצטרפים' משמע שעכ"פ השאר מתחייב, וכענין זה כתב שו"ע הרב [סימן תנד סעיף ב] לענין כזית מצה. מאידך בתשב"ץ [פרק ב סעיף 1] מביא יש מי שאומר שגם אם יש שיעור חלה בלי המורסן פטור שאין זה דרך עיסה, וכן בגר"א בהבנת הירושלמי שם מסתפק בזה. ויש לברר לפי זה מה המציאות בזמנינו לגבי קמח מלא האם טוחנים הכל כאחד או שקודם עושים קמח לבן ורק אח"כ מחזירים את המורסן. ובמאסף התורני ממעיני החושן על הלכות חלה ועוד שנדפס בשנת תשע"ו [ויחכן שהמציאות השתנה מאז] כתב שם ר' נתנאל ליבערמאן לאחר שחקר בנושא, שיש כמה דרכים ושינויים בין חברה לחברה בנוגע ליצור קמח מלא, ולכן א"א להגיד כלל אחד לכולם, אך בחברות הגדולות והמוכרות כחברת שטיבל וכן בטחנות הגדולות כיבר בלחם חיפה, מפרידים וחוזרים ומכניסים, ויוצא ממנופה תערובת של קצת קמח בהרבה סובין. ולפי הנ"ל יוצא שאלה רצינית לעניין ברכה בהנ"ל.

ושמא יש לומר שכן חייבים לכו"ע בחלה מכיון שבזמנינו שהדרך להוסיף המורסן אח"כ הוה דבר שדרך בני אדם אוכלים אותו, ומצאתי בזה מחלוקת לגבי האם הסובים מצטרפים כשהוסיף אח"כ.

בחלקת בנימין [סימן שכ"ד סעיף ג' ס"ק נ"ג] כתב, שאף שהיה מקום לומר שכיון שהיום נעשה הדרך כן אם כן מצטרף לשיעור, שהרי כל הטעם שאין מצטרף הוא משום שבכהאי גוונא אינו נקרא לחם כיון שאין עושין כן, ועכשיו שנתשנה הדין ישנתנה המציאות, מכל מקום נראה שאינו כן, משום שהתורה דיברה לפי מה שהיה הדרך בזמנם, ורק זה נקרא עיסה, וממילא אף שהיום שנתנה המציאות בזה לא נשתנה ההלכה, וכתב שהסכים על ידו הגר"ח קניבסקי זצ"ל, וע"ע שם שעשה סימן לסוף הספר והוסיף במהדורה החדה עוד רשימה של פוסקים שסוברים כן.

ומצד שני בספר לבוש מרדכי על חלה [עמוד קל"ד] מביא מהגר"מ שטרן שליט"א ועוד שבזמנינו שהוא דבר רגיל ומצוי מאוד לעשות כן אם כן גם הסובין מצטרפים ועדיף מזמנם ובפרט שאדרבה בזמנינו הוא נחשב ללחם יותר טוב ויותר בריא.

העולה לדינא:

לפי זה שיש כמה ספיקות בנושא, דיש ראשונים שהבינו אחרת מהו עיסת כלבים, וגם הרשב"א הביא שני תירוצים, ועוד דיל"ע האם נשתנה היום, ולכן היות שיש מנהג לברך בזמנינו, אם לאו נביאים הם בני נביאים הם וימשיכו המנהג לברך. וכן שמעתי ממורי הוראה שאין לשנות המנהג.

יוסי בן השמונה, למד עם אביו מדי ערב הלכות שבת בהתמדה רבה, כשסיימו ללמוד את הלכות צידה החליט אביו להפתיעו ולקחת אותו לפינת החי הגדולה בעיר בני ברק, בדרך הם סיכמו יחדיו את כל המקרים שבהם מותרת מלאכת צידה, וכדלהלן:

ונקדים שמדאורייתא האיסור הוא: א. רק בבע"ח שמינו ניצוד לצורך עורו או בשרו ב. כשמכניסו למקום שניצוד בקל וללא עוד תחבולות [שחיה (ריצה) אחת] ג. כשמתכוין לצוד את הבע"ח לצורכו.

וההיתרים שמצאנו להקל בצידה הם: א. במקום שאינו ניצוד כלל כגון זבוב בחדר, פשיטא שאין בזה משום איסור צידה.

ב. בע"ח הנמצא במקום שניצוד ב'שחיה אחת' מותר להכניסו למקום אחר שאפשר לצודו ג"כ ב'שחיה אחת', וכן בע"ח הנמצא במקום שאפשר לצודו ב'שתי שחיות' מותר להעבירו למקום שאפשר לצודו ג"כ ב'שני שחיות'. אבל מ'שני שחיות' ל'שחיה אחת' אסור, שהרי הכנסת בע"ח למקום שאפשר לצודו בשחיה אחת איסורו מדאורייתא, ואילו להכניסו למקום שאפשר לצודו בשני שחיות איסורו מדרבנן.

ג. אם השאיר פתח פתוח אין זה צידה (כמבואר בסעיף ד'), אך הביאור הלכה (ד"ה שהם) מסתפק בכך ונוטה להקל בדבר שאין במינו ניצוד או שכבר היה שם ובא לסגור, כגון דבורים בכוורת שפורש עליהם מחצלת, אבל להכניס מחדש נשאר בצ"ע.

ד. מותר לסגור החלון במקום צער של קור או חום וכיוצא בזה, כשהבע"ח אינו נתפס בשחיה אחת דמקילנן בפסיק רישא דרבנן במקום צער.

ה. תיבה או פח גדול ויש בו זבובים יכול לסגורו כשאין כוונתו לצודו, שכיוון שהוא תרי דרבנן [תרי שחיות, ואין במינו ניצוד] מותר כשאינו מתכוון.

ו. תיבה או פח אשפה קטן שיש בו זבובים יכול לסגרו בלי לבדוק אם יש בו זבובים, ואם ראה שיש בו זבובים אז יפריחם ויכול סגור אפילו נשאר עוד זבובים בפנים [כן הכריע המשנ"ב, שכיוון שהפריח הרי זה פסיק רישא לשעבר דרבנן, ובזבובים שבורחים כשפותח].

ז. מותר להעמיד מלכודת ערעב שבת שילכדו בע"ח בשבת. ובשבת מותר רק בבע"ח שאין במינו ניצוד, וזה רק כאשר נזהר שלא יכנס הבע"ח בעת העמדת המצודה, שאז אינו אלא גזירה לגזירה. ולכן מותר להעמיד מצודה לכל מיני חרקים, אבל יש מחמירים במקרה שיודע בוודאות שיצוד, ובעכברים יש מחלוקת האם דינן כמינו ניצוד אם לאו.

ח. מותר להוסיף שמירה, כגון לנעול דלת שכבר סגורה.

ט. מותר להמשיך הצידה, כגון אדם שצד צבי ושומרו באופן שאין הצבי יכול לברוח, מותר לישב בצידו אפילו על דעת שהראשון ילך, ואף שכעת השני הוא זה ששומרו שלא יצא מותר, כיון שכבר נעשית הצידה. וכן כשסגר דלת הבית ולא ידע שיש שם בע"ח ואח"כ נודע לו אינו צריך לפתוח, כיוון שבהיתר עשה כן.

י. אם הבע"ח כבר ניצוד ונפתחה הדלת, מותר לסגורו מפני גנבים רק אם המקום גדול שאינו מגיע לבע"ח בחד שחיה, או שהבע"ח כבר מורגל בבית וחוזר מעצמו בערב. שבאופן זה לא גזרו על סגירת הדלת אפילו שנפתחה אחר כך, שכבר ניצוד פעם אחת (באור הלכה ד"ה והלך לו בשם הפמ"ג).

יא. מותר לצוד נחש אפילו כשאינו סכנת נפש בשביל שלא יזיק את עצמו או את אחרים, ולפי שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה במקום צער, ולרמב"ם שמחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה מותר משום שהוא מעסק בצידה [שאין כוונתו לצוד אלא כדי שלא יזיק], ולשו"ע הרב לרמב"ם יציגו שלא כדרכו כגון שיכפה עליו כלי וכדו'.

יב. בבע"ח המזיקים יש ג' סוגים, וכדלהלן: א. בע"ח שנושך נשיכה קשה ומזיק, מותר ללכת לצודו. ב. בע"ח שעומד על בשרו ועוקצו או על בגדו מבפנים שהוא קרוב לעוקצו מותר לצודו ולהפילו. ג. בע"ח שנושך נשיכה קלה, אם רץ אחריו מותר לצודו.

יג. חיה ועוף שברשותו שגדלים בחצרו ויצאו, אם נוח לתפסם והם במקום קטן מותר לצודם. ואם הם במקום גדול, לשו"ע מותר ולרמ"א אסור, ומ"מ מותר לומר לגוי לתופסם. וכן אין צריך למחות בתינוקות שתופסים אותם. וכן מותר לדוחפם למקום גדול או לעמוד בפניהם. ואם הם מזיקים אפשר להקל לצודם.

